

Qarabağ motivlərində bədii psixologizmin təzahürünə dair

Səkinə İsmayilova

AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxana. Azərbaycan.

E-mail: s.asgerli06@gmail.com

Annotasiya. Məqalədə müstəqillik dövrü Azərbaycan şeiri və poemalarından istifadə etmişik. Bədii psixologizmi bu nümunələrdə izləyib üzə çıxarmışıq. Bu baxımdan poeziyamız mənəvi-psixoloji süürün sənətdəki təzahürünü müşahidə etmək üçün hüdudsuz material verir. Belə bədii imkanlar mental təfəkkür sahiblərinin yaradıcılığında təzahür edir. Çünki onlar poeziyada azadlıq, istiqlal, milli ideal, bəşəri humanizm düşüncələrini daha güclü və daha poetik ifadə eləmiş, özləri də milli azadlıq hərəkatında iştirak etmişlər. Bu mənada daha çox Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Sabir Rüstəmxanlı, Zəlimxan Yaqub, Rüstəm Behrudi poeziyasına istinad etmişik. Məqsəd bədii psixologizmin tarixi reallıqlar fonunda poetik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək, vəzifəmiz isə həmin məqsədi mühüm elmi nəticələrdə göstərməkdir. Məqalədə bədii və elmi qaynaqlardan faydalanmaqla bərabər, bədiiliklə elmiliyin vəhdətinə çalışmışıq.

Açar sözlər: Azərbaycan, müstəqillik, Qarabağ, Zəfər günü, poeziya, psixologizm

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 16.09.2021; qəbul edilib – 23.09.2021

About the manifestation of artistic psychology in Karabagh motives

Sakina Ismayilova

Central Scientific Library of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: s.asgerli06@gmail.com

Abstract. We used the poetry and poems of Azerbaijan independence period. We have revealed an artistic psychology in these examples. From this point of view, our poetry provides boundless material to observe the manifestation of the spiritual-psychological consciousness in art. Such artistic opportunities are manifested in the creativity of mental thinkers. Because they expressed stronger and more poetic the thoughts of freedom, independence, national ideals and humanism in their poetry, as well as, they participated in National Liberation movement. Thus, we mostly referred to the poetry of Bakhtiyar Vahabzade, Mammad Araz, Khalil Rza Uluturk, Sabir Rustamkhanli, Zalimkhan Yagub, Rustam Behrudi. The purpose is to determine the poetic features of the artistic psychology in the background of historical realities and our duty is to show that purpose in significant scientific conclusions. We benefited from artistic and scientific resources and tried for integration of art and science in our article.

Keywords: Azerbaijan, independence, Karabakh, Victory Day, poetry, psychology

Article history: received – 16.09.2021; accepted – 23.09.2021

Giriş / Introduction

Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının fərqli ictimai-siyasi, iqtisadi-mədəni şəraiti [8, s.59-83], bədii metod və üslub xüsusiyyətləri

[9, s.83-95], dövrün ədəbiyyatının öz problemləri, mövzuları və elmi yanaşmaları [1], bir sözlə, bədii estetikası vardır.

Həmin ədəbiyyatın mövzu və ideya yönündən biri 20 Yanvar, Qarabağ müharibəsi və Xocalı faciəsi ilə bağlıdır. Biz məqaləmizdə Qarabağ mövzusunun bədii psixologizmini poetik nümunələr əsasında izləmişik. Yəni poeziya bizim üçün araşdırma predmeti olmuşdur.

Əsas hissə / Main Part

Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeiri və poemalarının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri çağırış psixologizmidir. Çağırış pafosunu, ümumən, ədəbiyyatımızda İsa Hüseynov, İsmayıl Şıxlı, Sabir Əhmədli, Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Sabir Rüstəmханlı, Zəlimxan Yaqub, Cabir Novruz, Fərman Kərimzadə, Anar, Elçin, Hidayət, Kamal Abdulla, Famil Mehdi, Vahid Əziz və başqalarının yaradıcılığında güclü hiss edirik. Xəlil Rzanın "Silahlan" şeirindən:

*Silahsız dayanmağa bir qırpım da haqqın yox.
Gözlərin qoşulula, kirpiklərin güllə, ox.
Bilirəm düşmənlərin bərk durub keşiyində,
Alınmışdır əlindən həttə ov tufəngi də.
Nə qəm, kinlə silahlan!
Topdan, tufəngdən üstün, tankdan, raketdən
güclü qeyrətinlə silahlan!
[11, s.138]*

Çağırış motivinin bir poetik məziyyəti yadlaş psixologizmidir. Bunu N.Xəzrinin "Xocalıda ərik ağacı", "Kəlbəcər harayı", "Çadırlar", "Şuşa gəlir yuxularıma" kimi şeirlərində, "Salatın" poemasında aydın müşahidə edirik. Poemada Qarabağa can atan jurnalist xanım Salatın Əsgərovanın hünəri və faciəsi Humay quşu obrazı ilə təcəssüm olunmuşdur. Psixoloji hal empatik vuruqlarda, yəni nəqli, sual, nida və əmr intonasiyada aydın ifadə edilmişdir.

*Bəs nə oldu,
Hara uçdu
Qara zülmət dünyasını
Yara-yara humay quşu?
Qara qatıl gülləsiylə
Qarabağda
Düşdü qara torpaqlara
Humay quşu. [5, s.4]*

Bədii psixologizm dedikdə poeziyada ifadə olunmuş psixoloji-mənəvi çalarların təzahürü, onların üzə çıxarılmasını nəzərdə tutaraq, bədii nümunələrə, məqalə və monoqrafiyalara, tədqiqat qaynaqlarına istinad etmiş və yığcam ədəbiyyat siyahısı göstərmişik.

Poeziyada çağırış motivinin vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq və vətəndaşlıq psixologizmi də poetiklik cəhətdən əlverişlidir. Z.Yaqub "Dur ayağa, məmləkətim", X.Rza "Qalx ayağa, Azərbaycan", M.Araz "Ayağa dur, Azərbaycan" nidaları ilə çağırışlar edirdi. Bəxtiyar Vahabzadənin "Azərbaycan əsgəri", Xəlil Rza Ulutürkün "Davam edir 37", "Gəlir Böyük Azərbaycan", Qabilin "Ümid sənədir ancaq Azərbaycan əsgəri", Famil Mehdinin "Qarabağdan əlini çək", Zəlimxan Yaqubun "Qələbə", Rüstəm Behrudinin "Qanlı kölgə" şeirlərində də çağırış pafosunun psixoloji çalarları duyğusaldır.

R.Behrudinin "Qanlı kölgə" poeməsindəki azadlıq motivinə çağırışın milli əhval, ağrı, kədər, torpağa fəda, şəhidlik, düşməne çağırış ruhunun həssas psixoloji rənglərinə diqqət edək:

*Bu qara kölgə – ölən ümid,
Doğmayacaq günəş,
Sökülməyəcək dan
Bu qara kölgə düşür
Şəhidlərimizin üstünə.
Qara bayrağa çevrilib asılır
Qapıdan, divardan,
Asılır ruhumuzdan. [3, s.172]*

Qarabağ ağrısının bədii psixolojisi 1992-1993-cü illərin poetik nümunələrində: B.Vahabzadə, N.Xəzri, Qabil, M.Araz, X.Rza, C.Novruz, F.Mehdi, S.Rüstəmханlı, Z.Yaqub, A.Abdullazadə, Ə.Əhmədli daha enerjilidir. C.Novruzun "Özünü qoru, xalqım" kitabındakı "Daha dəhşət" şeirindən:

*Millətimiz öz yurdunda əsir-yesir,
Anaların, bacıların ahi-dəhşət...*

*Bu torpağı yada vermək dəhşətdirsə,
Vərdiş etmək bu dəhşətə daha dəhşət... [10, s.7]*

B.Vahabzadə şəhidlik ağrısının psixoloji halını isə daha emosional ifadə edirdi:

*Şəhidlər bu torpağa, xalqa səcdə qıldılar,
Haqsızlığın üstündən haqq körpü saldılar,
Vətəni sevmək üstə günahkar sayıldılar,
Vətəni sevmək niyə günah olmuş, ay Allah!
[13, s.275]*

Vahid Əzizin "Qarabağ", "Yaralı əsgərin bəyətisi", "Qeyrət", "O yerlərdən nə xəbər var", "Azərbaycan, sən olmasan" şeirlərində, Zəlimxan Yaqubun "Bir əli torpaqda, bir əli haqda", "Barışmaram", "Axşamın göz yaşları", "Şəhid qanı", "Nifrətim" şeirlərində etiraz, nifrət və etiraz, kədər və yadlaşma meyillərinin psixoloji ovqatı təsirlidir. Z.Yaqubdan:

*Son nöqtəsi qoyulsun kədərindən də, yasin da,
Analar saç yolmasın oğulların yasında,
Eşqiniz rəngə dönsün rəssamın fırçasında,
Şairin qələminə, varəğine çevrilsin!
[14, s.410]*

Poeziyanın çağırış motivi nəinki pozitiv, həttə, neqativ məkan psixologiyasının özündən – qaçqınlıq, didərginlik və yurdsuzluğun mənəvi-əxlaqi iztirablarından belə həyatı rəng almışdır. Bu baxımdan N.Həsənzadənin "Qaçqın"(1993) poeması, Vəqif Bəhmənlinin "Didərgin şeiri" səciyyəvidir. V.Bəhmənlinin "Yağış, hara yağırın?" şeirindən:

*Top düşən, mərmilə dolan,
Bağçası, bağı talan...
Uçub xaraba qalan
Dam-divara yağırın!
Yağış, hara yağırın? [4, s.39]*

Poeziyada Vətən, torpaq, yurd nisqilinin psixoloji yükü – ağrı və fəryad hissələrinin poetik enerjisi də Hüseyn Kürdoğlunun "Yaralı torpağım, yaralı sevgim", "Hər şəhid bir nəğmədir", "Vətən", "Laçınlılar" və "Çağırır Qarabağ, çağırır Laçın" kimi şeirlərində etiraz halındadır. Şuşa, Kəlbəcər və Laçın itkisinin ağrı və fəryadının psixolojisinə dair:

*Ana yurdu oğul-qızı harayından oyanınsın,
Koroğlular məmləkəti tapdırsa, neyinirik
bu canı biz?!
Babalardan miras qaldı bizə Vətən namusu,
Gözəllərin pak isməti tapdırsa, neyinirik
bu canı biz?!
[7, s.410]*

Xocalı faciəsinin bədii ifadəsi Zəfər günümüzə demək olar ki, poeziyanın mövzu və motivi olmuşdur. Bu faciə Azərbaycan xalqına qarşı ermənilərin etdiyi soyqırımdır, 10 min nəfərlik şəhərin yer üzündən silinməsidir, insanlığa qarşı amansız cinayətdir. Bu səbəbdən şeirimizdə onun bədii təzahürü güclü və intensiv alınmışdır.

S.Rüstəmханlının "Xocalıya mərsiyə", "Xocalıdan sonra", Z.Yaqubun "Layla, Xocalım, layla", "Sizi qınamıram", R.Günün "Xocalı simfoniyası" əsərləri yurda elegiyadır. Sabir Rüstəmханlının "Qarabağa dönüş" poemasında isə biz təntənəli, nikbin bir Oda, cəsur əsgərlərə ünlü bir fəxriyyə dinləyirik:

*Ancaq birdən göylərdən bir şımşək çaxıb keçdi.
Həqiqət min yalanı yandırıb yaxıb keçdi.
"Savaş" deyən sarkərdə milləti oyandırdı,
Hər ürəkdə ümiddən çilçiraqlar yandırdı.
Yol gözəlləyən yurdların harayı hər gün təza,
On milyonun tək səsi yol açdı üzümüzə.
Qalxdı igid oğullar, oğul düşmənlər çəpəri,
Qalxdı əmrə müntəzir Azərbaycan əsgəri!
Nəfəsi yaz nəfəsi, səsi ildırım səsi,
Yurdu coşan ilhamı, qisas almaq həvəsi.
[12, s.11]*

Dünyanın ən dəhşətli faciəsini Nurəngiz Gün "Xocalı simfoniyası" poemasında əlvan psixoloji halları ilə ifadə etmişdir. Poema Ana fəryadının ifadəsidir.

Z.Yaqubun "Layla, Xocalım, layla", "Sizi qınamıram" şeirlərində şəhərə və əhalisinə olan məhəbbət təsəlli psixolojisində yangılı ifadə olunmuşdur:

*Dərdin kimi acı yox,
Ağrı var, əlacı yox.
Ağlamağa bacı yox,
Layla, Xocalım, layla. [15, s.87]*

Vaqif Bayatlı Önerin "Xocalı-tanrının bala-sı" şeiri, İsa İsmayilzadənin "Haran ağrıyır, Vətən" poeması Azərbaycanı görmək istəməyən dünyaya etiraz, qəzəb və nifrət psixolojisinin ifadəsidir. Poemada xaraba olmuş yurdlar, dağılmış mənəviyyat Vətən tarixi fonunda ifadə edilmişdir:

*Vətən bütöv görünər
Baxsan səngərdən,
Bölüm-bölüm bölünməz,
Pəran-pəran düşməz vətən,
Xirdalanmaz, ələnməz. [6, s.102]*

Z.Yaqubun poetik çağırışında ruhların haray psixologiyası M.P.Vaqif, xan qızı Natəvan, Aşıq Ələsgər, Dədə Şəmşir, Sarı Aşığın müqəddəs ruhlarında tacəssüm olunur:

*Haraya uçdunuz əllərimizdən,
Haraya saldınız güzarınızı?
Qoruya bilmədik məzarınızı! [14, s.72]*

Şairin "Çıxış edir Xəlil Rza" şeirində isə psixoloji motiv səbr, dözümlü və təmkindir. Şair – ata qəhrəman oğlunun yasında çıxış edir, torpağa bağlılığın, ləyaqətin, qəhrəmanlığın və şəərəfin odasını oxuyur:

*Oğlun öl, sən kədərini ayağına emməyəsən,
Çırağını söndürələr, sən yenə də sönməyəsən,
İlqarından, imanından, məsləkindən*

dönməyəsən,

*Bu qüdrətə qıyanlara Allah özü versin cəza,
Çıxış edir Xəlil Rza! [14, s.92-93]*

Z.Yaqubun "Bir əli torpaqda, bir əli haqda" şeirlər toplusu Qarabağ mövzusunda olub kitab-

dakı "Zəlimxan qarğışı", "Allahım, mənə bir ağsaqqal yetir", "Azərbaycan oxusun", "Ey Vətən oğulları", "Sizi qınamıram", "Vətən, əymə qəddini", "O qızın göz yaşları", "Səslərin görüşü", "Torpaq yağısı" kimi şeir və poemaların da Qarabağ xalq üçün imtahan və sınaq yerinə çevrilmişdir.

Z.Yaqub Qarabağ üçün bu qədər səbrə, dözümlü də tab etmək istəmir. Xalqı ayağa durdurur. Şair: "Dur ayağa, məmləkətim" – deyər xitab edir:

*Dözüm çox yaxşı şeydi, onun da bir həddi var,
Səbr çox yaxşı şeydi, onun da sərhəddi var.*

Bu xalqın yaddaşında

Bir görün neçə-neçə qanlı 37-i var!

Bizi kimlər gətirdi göylərin qəzəbinə,

Dözməyin, bir millətin bu qədər əzabına!

[14, s.100-101]

Z.Yaqub "Dur ayağa, məmləkətim", X.Rza "Qalx ayağa, Azərbaycan", M.Araz "Ayağa dur, Azərbaycan" deyər çağırışlar edirdi. Hər birində Zamanın intonasional çağırış pafosu, çağırış psixolojisi vardır. M.Araz:

*Ey Yaradan səninləyəm!
Səninləyəm, yatmış vulkan,
Səninləyəm!
Ayağa dur, Azərbaycan,
Səninləyəm! [2, s.132-133]*

Z.Yaqub xalqın və xilaskarların "Qurtuluş", "Əbədiyyət dastanını" yazırdı. Şükürlər olsun Allaha ki, prezident, Ali Baş Komandan, Milli Ordu və Xalqın birliyi bu 44 günlük müharibədən Zəfərlə çıxdı. Yaşasın Qarabağ! Yaşasın Azərbaycan! Qarabağ Azərbaycanıdır!

Nəticə / Conclusion

Biz bədii psixologizmi bir sıra poetik mətnlərdə izlədik, onların əlvan təzahür xüsusiyyətlərini üzə çıxarmağa çalışdıq. M.Dilbazi, Qabil, N.Həsənzadə, F.Qoca, M.Aslan, Ə.Salahzadə, Ç.Əlioğlu, Q.Köçəri, F.Sadiq, M.Yaqub, R.Rövşən, V.Səmədöglü, V.B.Ödər, R.Qusarçaylı, Salam, A.Mirseyid, A.Səməd və yüzlərlə Azərbaycan sənətkarının yaradıcılığında Qara-

bağ mövzusunun həssas psixoloji halları müşahidə olunur. Bu baxımdan fərdi üslubların əlvan bədii xüsusiyyətləri hüduzsuzdur. İnsan psixologiyasının sonsuzluğu qədr. Bu məqsədi bədii nəsr və dramaturgiyada, mətbuat və publisistikada, memarlarda, ədəbi tənqidə də izləmək mümkündür. Fakt bundan ibarətdir ki, Zəfər günümüzə qədər Qarabağ mövzusu və motivlə-

rinin spesifik xüsusiyyətləri zəngin olmuş, nəticə etibarilə, Qələbəyə inam əhval-ruhiyyəsi mükəmməl ifadə edilmişdir. Bu günün poeziyası isə

ruhlu, orijinal təsvir və təhkiyəli, tərənnum pafosu, analitik, mühakiməli və əqli nəticəlidir.

Ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Milli Elmlər Akademiyasının 70 illik yubileyindəki nitqi (11 noyabr 2015). "Azərbaycan" qəzeti.
2. Araz, M. (2004). Seçilmiş əsərləri: 4 cildə, II cild. Bakı: "Lider nəşriyyat".
3. Behrudi, R. (2016) "Qanlı kölgə" poeması. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə, I cild. Bakı: "Elm və təhsil".
4. Bəhmənli, V. (2006). Poeziya. 3 cildə, I cild. Bakı: "Avrasiya press".
5. Xəzri, N. (5 aprel 1991). "Salatın" (rekviyem). "Ədəbiyyat qəzeti".
6. İsmayilzadə, İ. (2006). Gözləyin, dünyaya qayıtmağım var... Bakı: "Qanun".
7. Kürdoğlu, H. (2011). Seçilmiş əsərləri. I cild. Bakı: "Sabah".
8. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı (2016). 2 cildə, I cild. Bakı: "Elm və təhsil".
9. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı (2016). 2 cildə, II cild. Bakı: "Elm və təhsil".
10. Novruz, C. (2002). Özünü qoru, xalqım. Bakı: "Azərbaycan".
11. Rza, X. (2005). Seçilmiş əsərləri. II cild. Bakı: "Şərq-Qərb".
12. Rüstəmli, S. (2021). Qarabağa dönüş. Bakı: "Qanun".
13. Vahabzadə, B. (2004). Seçilmiş əsərləri. Bakı: "Öndər nəşriyyat".
14. Yaqub, Z. (2006). Seçilmiş əsərləri: 2 cildə, I cild. Bakı: "Şərq-Qərb".
15. Yaqub, Z. (2013). Əsərləri: 13 cildə, XI cild. Bakı: "Şərq-Qərb".

О проявлении художественной психологии в Карабахских мотивах

Сакина Исмаилова

Центральная научная библиотека НАНА. Азербайджан.

E-mail: s.asgerli06@gmail.com

Резюме. В статье использованы азербайджанские стихи и поэмы периода независимости. В этих примерах мы наблюдали и раскрывали художественную психологию. Исходя из ценности, наша поэзия дает безграничный материал для обеспечения ее проявления в искусстве духовного и психологического сознания. Такие художественные возможности проявляются в творчестве мыслителей. Поскольку они выразили в поэзии более сильное и поэтическое выражение свободы, независимости, национальных идеалов, мыслей человечества, поэтому принимали участие в национально-освободительном движении. В этом смысле автор в основном обращается к поэзии Бахтияра Вахабзаде, Мамеда Араза, Халила Рызы Улутурка, Сабира Рустамханлы, Залимхана Ягуба, Рустама Бехруди. Цель – определить поэтические особенности художественной психологии на фоне исторических реалий, а наша задача извлечь важные научные результаты.

Ключевые слова: Азербайджан, независимость, Карабах, День Победы, поэзия, психология